

FRANSIZ SÖMÜRGESİ DÖNEMİNDE TUNUS ZEYTÛNE ÜNİVERSİTESİ İLE TUNUS GAZETELERİNİN CEZAYİR KÜLTÜREL YAŞAMI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Turgay Gökgöz*

Öz

1830 yılında Fransa tarafından işgal edilen Cezayir, 1962 yılında bağımsızlığını kazanabilmiştir. 132 yıl süresince Fransızların asimilasyon ve cahilleştirme politikalarına maruz kalmış ve bu duruma karşı direnen bir toplum ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Cezayir'in anadili olan Arapçanın öğrenilmemesi ve dini olan İslam'dan vazgeçilmesi hususunda uğraşmıştır. Arapçanın yerine Fransızcanın öğrenilmesi istenmiş ve bu şekilde de kendi benliklerinden daha kolay vazgeçebilecekleri düşünülmüştür. Bütün bunlar yaşanırken Avrupa'dan ve Fransa'dan getirtilen insanlara Cezayir halkının sahip olduğu mal ile mülk verilmiş ve Cezayir halkı hayatın hemen hemen her kademesinde ikinci sınıf vatandaşlığa itilmiş, nitekim cahil bir toplum yetiştirilmesi gayesi güdülmüştür. Ne yazık ki bu baskılara dayanamayan kimi Cezayirli kimseler kendi topraklarından göç etmek zorunda bile kalmıştır. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse Cezayirli ailelerin çocuklarını eğitim almaları adına Tunus'ta yer alan Zeytûne Üniversitesi'ne göndermeleri hususu ifade edilebilir. Dönemin şartları gözetildiğinde başta Tunus Zeytûne Üniversitesi'nin ve Tunus'ta yer alan diğer eğitim kurumlarının Arap ülkelerinde gerçekten saygın bir yeri vardı. Bu yüzden bu eğitim kurumları tercih edilirken aynı zamanda bu öğrencilerin ülkelerine döndüklerinde Cezayir'in en önde şairleri ve edipleri konumuna gelecekleri görülecektir. Cezayir edebi yaşamına baktığımızda ise 1907-1962 yılları arasında Cezayirli kimseler, kendi ülkelerinde yazılarını yayımlayabilecek bir dergi veya gazete bulamaz olmuşlardır. Fransız ambargosuyla karşı karşıya olan bir ülke, içerisinde yaşadığı toplumsal hayatı ve edebi yaşamı yansıtamaz olmuştur. Yazarların bu durum karşısındaki çözümleri ise komşu ülke olan Tunus gazete ve dergilerine metinlerini göndermek olmuştur. Söz

181

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: trgy1987@hotmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 23.02.2019

Makale Kabul Tarihi : 26.06.2019

NÜSHA, 2019; (48): 181-202

konusu dergiler ve gazeteler sayesinde yaklaşık olarak 60 yıllık bir döneme dair bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu çalışmada öncelikle Zeytûne Üniversitesi'nin tarihine dair malumat verilmesinin ardından Cezayir'den Tunus'a çalışmalarını gönderen âlimlerden ve Zeytûne Üniversitesi'ne okumaya giden öğrencilerinden ve son olarak da Tunus gazetelerinde yer alan edebi ürünler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir Edebiyatı, Zeytûne Üniversitesi, Tunus Gazeteciliği, Kuzey Afrika, Sömürge

In the French Colonial Period the Role of Tunisia Zaytuna University and Tunisian Newspapers on the Algerian Cultural Life

Abstract

Algeria, which was occupied by France in 1830, gained its independence in 1962. For 132 years, the society has been exposed to the assimilation and ignorance policies of France and a society has emerged that resists this situation. In addition, it was aimed at not learning the native Arabic of Algeria and abandoning the religion Islam. In order to learn French instead of Arabic, it was thought that they could give up more easily than their own self. While all of this is happening, the people brought from Europe and France are given the property and property owned by the Algerian people and the people of Algeria are pushed into second-class citizenship at almost all levels of life and the aim is to raise an ignorant society. Unfortunately, some Algerians who could not withstand these pressures had to emigrate from their own lands. To give an example of this situation, it can be stated that Algerian families send their children to Zeytûne University in Tunisia for education. Looking at the conditions of the period, the University of Tunisia and other educational institutions in Tunisia had a truly respected place in the Arab countries. Therefore, when these educational institutions are preferred, it will be seen that these students will be the leading literati and poets of Algeria when they return to their countries. When we look at Algerian literary life, between 1907 and 1962, Algerians could not find a magazine or a newspaper that could publish their writings in their own countries. A country facing the French embargo, has not been able to reflect the social life and literary life in it. The authors' solutions to this situation were to send their texts to the neighboring country Tunisian newspapers and magazines. With the help of these magazines and newspapers, we can have information

about 60 years period. In this study, first of all the information about the history of Zeytûne University will be given, then the scholars who sent their studies from Algeria to Tunisia and the students who went to Zeytûne University and finally the literary products in Tunisian newspapers will be given.

Keywords: Algerian Literature, Zaytuna University, Tunisian Journalism, North Africa, Colonial.

Structured Abstract

In 1830, Algeria was under French occupation as a result of the weakening of the Ottoman Empire and France's quest for colonialism. Algeria, which has been exposed to French occupation for a long time as 130 years, has been tried to be assimilated by trying to break its ties with Islam, which is a very important value for itself, its native language Arabic and other Islamic countries with its brothers. However, the Algerians defense against the French had to be moved to a cultural dimension before a military war. One of the best students of Zaytuna, who is also aware of this, 'Abdul-Hamid b. Badis tried to enlighten Algerian people in this cultural battle and established the Algerian Muslim Scholars Association. In this he not only encouraged young people to attend classes in mosques and schools, or to publish articles in newspapers and magazines, but also to go to Zaytuna University in Tunisia so that they could receive an education that could support the future of Algeria.

The French imposed a literary embargo on Algerian writers, preventing them from publishing and linking to newspapers. Therefore Algerian writers could not find a place to publish their writings. They were in need of publishing outside their homelands and demanding knowledge from various universities in the western and eastern Arab countries. And After all, at the beginning of the 20th century, the Tunisian newspapers opened their doors to Omar Rasim and Omar b. Kaddûr. These names have boldly expressed their views against the colonial French in the relevant newspapers. In this way, Omar Rasim and Omar b. Kaddûr. A new page was opened with national and intellectual relations, which were strengthened with the emergence of the generation of the school administrators. These names have boldly expressed their views against the colonial French in the relevant

newspapers. In this way, Omar Rasim and Omar b. Kaddûr. A new page was opened with national and intellectual relations, which were strengthened with the emergence of the generation of the school administrators. This generation, while trying to deepen the relations between the two countries, and also in the effort to fight against the French through the newspapers. There were national and political royalties that emphasized kinship between the two peoples. As a matter of fact, there was a common denominator against the French. In fact, this beginning is based on the publication of the first article by Omar Rasim in 1907 in the newspaper al- Takaddum in the newspaper in Tunisia.

On the other hand, in 1952, 1500 Algerian students went to Zaytuna University in the capital city of Tunisia and to schools in other parts of the country. Later, Algerian students began to receive their diplomas. They had an indescribable fondness, love, and appreciation for the University of Zaytuna. This is because it was of great importance for the Arabization of Algeria, which had been destroyed under colonialism and for the protection of Islam. al-Sheikh Sa'îd Zahirî was proud of the Zaytuna University alumni of Zaytuna University, which is scattered all over Algeria in the newspaper.

Undoubtedly the existence of Zaytuna University has served as a very important bridge for the young people who will form the future of Algeria. These young people have been educated in various schools in Tunisia, Especially Zeytune University and they have been able to carry their own experiences. Moreover, when they return to their own country, they will be among the most prominent writers of Algeria. Another vital contribution of Tunisia on Algeria is the possibility of sending the articles of Algerian writers to Tunisian newspapers and magazines because of the literary prohibitions imposed on Algeria. In this way, writers from almost all parts of Algeria have written their articles and these articles have been published in the relevant newspapers and magazines in Tunisia, and have been sent to Algeria for sale. Thus, French's plan to disrupt the literary production in Algeria has failed. The reason behind this plan is to create an ignorant Algerian society. In this way, the French will be able to exploit Algeria as they wish, and they will stay there longer.

We also have the opportunity to look at the literary and social life in Algeria thanks to Tunisian newspapers and magazines from 1907 to

independence. In the light of all these, it is important to remember the contribution of the sister country Tunisia on Algeria.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Cezayir'i fethinin sonrasında bölge üç yüz yılı geçen bir süre zarfında Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti dönemi içerisinde Cezayir'in eğitim ve kültür yapısı İstanbul'daki eğitim öğretim sisteminin devamı niteliğindedir. Öyle ki başkent Cezayir ile Zığriye, Milyâne, Jijel, Vahran ve Tilimsân gibi yerler eğitim öğretim çalışmalarının merkezi konumundaydı. Âlimlerin evleri, özel kütüphaneler, mescitler, zaviyeler ve medreseler birer eğitim mekânıydı. Medreseler ilköğretim, ortaokul-lise ve yüksekokul olmak üzere kademelere bölünmüştü. Aynı zamanda "Dâru'l-Muallime" adında kız öğretmen okullarında sosyal bilimlerin yanı sıra dikiş-nakış, ev ekonomisi ve aile bilgisi gibi dersler verilmekteydi. Avrupa'da gerçekleştirilen istatistiklere göre XVIII. yüzyılda Cezayir'in Kostantine şehrinde doksan ilköğretim, altmış civarında ortaokul ve lise, yedi tane yüksekokul mevcuttu. Cezayir şehrinde ise seksen ilköğretim ve on iki yüksekokul bulunmaktaydı¹.

XIX. yüzyılın başlarına doğru Cezayir'de kültürel bir ortamın olduğu ve kültürel çalışmaların da üst seviyelere ulaştığı ayrıca Cezayir şehri için de "Küçük İstanbul" tabirinin kullanıldığı söylenmektedir. Fransız senatörlerinden olan Eugene Comb, işgal öncesi Cezayir'deki eğitim öğretim vaziyetinin işgal sonrasına göre daha iyi bir durumda olduğuna dikkat çekmektedir.

*"Yine Cezayir'de önemli bilimsel enstitülerin olduğu, büyük hocalar tarafından buralarda çeşitli ilimlerin okutulduğu ve ne yazık ki bu eğitimin Fransızlar tarafından tahrip edildiği de belirtilmektedir. Gene ümmilik oranının işgal sonrasında Fransızların izlediği politika yüzünden arttığı da bilinmektedir"*².

1830 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Fransa'nın sömürge arayışında olması neticesinde Cezayir, Fransız işgaline uğramıştır. Bu süreç içerisinde Fransa'dan ve Avrupa'nın muhtelif ülkelerinden getirtilen insanların Cezayir topraklarına yerleştirilmesiyle beraber Cezayirliler ikinci sınıf vatandaşlığa itilmiş ve Fransa, bir nevi cahilleştirme politikası izlemeye başlamıştır. Bu

nedenle de işgal öncesine göre okuma yazma oranları düşmüş ve Cezayirliler ile Fransızların okuduğu okullar ayrılmış, bunun yanı sıra halkın Arapçadan ziyade Fransızca öğrenmesi istenirken sömürgeci faaliyetlerin hepsi bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir³.

1. Zeytûne Caminin İlmî ve Kültürel Hayattaki Yeri

“Zeytûne” adı caminin inşa edildiği yerde bulunan zeytin ağacından geldiği rivayet edilmektedir. Nitekim bu ismin, zeytinyağının ışık yayması gibi ilim ışıklarını bölgede yayması arzusuyla, Nûr sûresinin 35. âyetinde Allah’ın nurunun temsili için verilen örnekteki zeytûne kelimesinden geldiği de iddia edilmiştir. Zeytûne Cami 80 (699) yılından sonra mühim bir ilim merkezi konumuna gelmiş, 120 (737) yılından sonra da burada seçkin âlimlerin etrafında toplanan ilim halkaları oluşmuştu. Ebû’l-Arab’ın Tabakatı’nda bu âlimlerin dokuzu tanıtılmış ve en meşhurları arasında ise Ebû Muhammed Hâlid b. Ebû İmrân et-Tucîbî, ‘Amr b. Râşid el-Kinânî, Ebû Yezîd ‘Abdumelik b. Ebû Kerîme el-Ensârî ve Ebû Kureyb ‘Abdurrahman el-Meâfirî’ gibi isimler yer almaktadır.

Zeytûne Caminde eğitim ve öğretim h. VII. (XIII.) yüzyılın ortalarından beri büyük canlılık kazanınca caminin ünü Mağrip bölgesinde yayıldı. Tunus’un yanı sıra Fas, Cezayir ve Sudan gibi bölge ülkelerinden öğrenciler buraya gelmeye başladı ve cami Kuzey Afrika’nın en değerli ilmi merkezlerinden biri haline geldi. Bu dönemde Zeytûne Caminde okuyup orada müderrislik icra eden âlimlerin en meşhurları Ebû’l-Kâsım b. Ebû Bekr İbn Zeytûn, İbn Arafe, Ebû Mehdî Îsâ el-Ğabrîni, Ebû’l-Kasım el-Burzulî, İbn Bezîze, Muhammed b. Hilfe el-Ubbî, Ebu’l-Kasım İbn Nâcî, Ebû Hafs ‘Umer el-Kılşânî, İbn Haldûn, Muhammed b. Kasım er-Rassâ‘, Ahmed el-Misrâtî ve Ebû’l-Berekât İbn ‘Ufûr gibi önemli isimlerdir.

Fransız sömürgesi döneminde (1881-1956) Zeytûne’de yeni düzenlemeler gerçekleştirildi. 1898 yılında Zeytûne âlimleri ve Fransız yönetiminin temsilcisinden oluşan bir ıslah heyeti kuruldu. 1910’da ikinci defa oluşturulan ıslah heyetinin kararına binaen Kayrevan, Sûse, Sefâkus, Tûzer ve Kafsa gibi yerlerde Zeytûne’ye bağlı beş şube açıldı. 1912 yılında gerçekleştirilen eğitim şurasında ibtidâiyye (ilkokul), mütevassıta (ortaokul) ve âliye (yüksekokul) olmak üzere üç kademedeki oluşan bir sistem kabul edildi. 1924 yılında gene bazı düzenlemeler gerçekleştirildi⁴. 1930 yılında icra edilen toplantıda

ülkenin Müslüman ve Arap karakterinin korunmasını, Zeytûne’de eğitim ve öğretimin eskiden olduğu gibi devam etmesini düşünen muhafazakâr kesim ile Zeytûne’de eğitimin yeniden düzenlenmesini talep eden ıslahatçılar arasında sert tartışmalar yaşandı. 1932 yılında İbn ‘Âşûr’un hükümet adına Zeytûne’nin ve bağlı birimlerin yönetilmesiyle görevlendirilmesi dengenin ıslahatçıların lehine kaymasını sağladı. İbn Aşûr, *E Leyse’s-Şibhu bi’Karib* adlı eserinde ifade ettiği Zeytûne Medresesi’ndeki öğretimin ıslahı planını uygulamaya koymaya başladı. Bir buçuk yıl sonra istifa eden başmüftü İbn Aşûr 1945 yılında aynı göreve yeniden getirilince idarî, ilmî ve pedagojik açıdan önemli yenilikler yapıldı. Zeytûne’nin şube sayısı ikisi Cezayir’de bulunmak üzere yirmiye ulaştı, kızlara mahsus bir medrese açıldı. Neticede hocaların sayısı artması gibi talebelerin sayısı da 3000’den 25.000’e çıktı. 1946 yılında müfredata matematik ve tabii ilimler, tarih, coğrafya ve felsefe dallarına ilişkin dersler eklendi. Modern eğitime doğru gidişte atılan en önemli adım ise Zeytûne’de 1951’de eş-Şu’betu’l-‘Asriyye’nin açılması oldu. Bu şubede Arapça’nın yanı sıra Fransızca ve İngilizce gibi diller de öğretilmekteydi. Yeniliklerin sonrasında Zeytûne’de eğitim ve öğretim gelişir oldu ve mezunlar Tunus’un her yerine yayıldı. Ülkenin camilerinde görev yapan imam ve hatiplerin neredeyse tamamı Zeytûne Medresesi çıkışlıydı. Fas, Trablus, Cezayir ve Moritanya gibi Mağrip ülkelerinde faaliyette bulunan görevliler de buradan mezundu. Zeytûnî nisbesine sahip olan bu âlimler Tunus’ta seçkin bir mevkiye sahiptiler. Mescid ve camilerde imamlık, müderrislik ve vâizlik gibi görevlerin yanı sıra kendilerine alım satım, kira ve nikâh akidlerini yapma yetkisi de verilmişti. Nitekim bu şahısların arasından büyük edipler ve şairler çıkmıştır.

Cezayir’de ıslah hareketinin ilk ve en değerli temsilcisi olan ‘Abdulhamîd b. Bâdis de Zeytûne Medresesi’nde eğitim almıştır. Takriben on üç yüzyıl boyunca kesintisiz eğitim vermeyi başaran, XIX. yüzyılda ise bir üniversite statüsü elde ederek İslâm dünyasının en önemli öğretim kurumları arasına yer alan Zeytûne Caminde yürütülmekte olan eğitim-öğretim faaliyeti, 1956 senesinde Tunus’un bağımsızlığını kazanmasının akabinde kurulan Zeytûne Üniversitesi (el-Câmi’atu’z-Zeytûniyye)’ne dahil edildi. Ama 1960’dan itibaren devlet eliyle Zeytûne mezunlarına karşı sert bir şekilde baskı uygulandı. Memuriyetlerine engeller geldi, itibarları sarsıldı ve büyük sıkıntılara

maruz kaldılar. Bunların pek çoğu doğu ve batıda çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kaldı⁵.

2. Cezayir'den Tunus'a Göç

Cezayir'de Arap kültürü, 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi neticesinde Fransız sömürmesine maruz kaldı. Sömürgeci sadece bu toprakları ele geçirmeyi istemekle kalmadı aynı zamanda Cezayir halkının kökleriyle ve İslam kültürüyle olan bağını da koparmak istedi. Bunu da yayın yapılmasını ve gazetelerle bağ kurulmasını engelleyerek yavaş yavaş uygulamaya çalıştı. Bu nedenle Cezayirli kaleme aldıkları yazıları yayımlayacak bir yer bulamadılar. Anavatanları dışında yayın yapma ve batı ile doğu Arap ülkelerindeki çeşitli üniversitelerden ilim talep etme ihtiyacı içerisinde oldular.

Cezayirli, içerisinde buldukları bu baskı ve sert uygulamalar karşısında artık göç etmekten başka çarelerinin kalmadığını anladılar. Nitekim XX. yüzyılın başlarında Tunus gazeteleri kapılarını Ömer Râsim⁶ ve Ömer b. Kaddûr⁷ gibi isimlere açtı. Bu isimler ilgili gazetelerde sömürgeci Fransızlara karşı düşüncelerini cüretkâr bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu sayede de Ömer Râsim ve Ömer b. Kaddûr çizgisinde olan müfekkirlere neslinin ortaya çıkmasıyla birlikte sağlanmış milli ve fikri ilişkilerle yeni bir sayfa açıldı. Söz konusu bu nesil, iki ülke arasındaki ilişkileri derinleştirme çabası içerisinde olurken aynı zamanda da gazeteler üzerinden Fransızlara karşı mücadele verme gayreti içerisinde oldular. Her iki halk arasında akrabalığı vurgulayan ulusal ve siyasal teliflerin yanı sıra Fransızlara karşı ortak bir mücadele paydası da mevcuttu⁸. Aslında bu başlangıç, ilk olarak Tunus'taki *et-Tekaddum* adlı gazetede 26 Aralık 1907 tarihinde Ömer Râsim tarafından *Risâle Meftûha ilâ Reîs ve Vuzerâ' Feransa* adlı makalenin yayımlanmasına dayanmaktadır. Söz konusu bu başlangıç bir anlamda da fikri bağların inşa edilmesine dair adeta bir köprüydü⁹.

Göçmen Cezayirlilerin girişimiyle 1920 yılında Tunus Demokratik Partisi'nin kuruluş aşamasında yetkin yöneticiler görevlerine geri dönmüşlerdir. 1934 yılına dek bir yenilenme dönemi olmuştur. Ancak göçmen Cezayirlilerin bir kısmı bu partiyle bağlantıları olması neticesinde hapse atılmış ve sürgün edilmiştir.

“1900-1962 yılları arasında Cezayirli kaleme almış oldukları makalelerin yayımlanmış olduğu Tunus gazeteleri şu şekildedir: et-Tekaddum (1962), Murşidu'l-Umm (1906),

el-Munîr (1907), el-Muşîr (1911), el-‘Asru’l-Cedîd (1920), el-Vezîr (1920), Lisanu’ş-Şa‘b (1920), en-Nahda (1924), el-‘Âlemu’l-Edebî (1929), ez-Zamân (1931), el-Vatan (1936), el-Bûk (1936), ez-Zeytûn (1936), Sabra (1937), Tûnis (1937), el-Mebâhis (1937), el-Usbû‘u (1945), el-‘Amel (1934), es-Sabâh (1950), en-Nedve (1953), el-Fikr (1955), el-Îzâ‘a (1962) ve el-Luğât (1965) vs.”

“Tunuslular ise el-Fâruk (1915), eş-Şihâb (1925), Sadâ’s-Sahrâ’ (1925), el-İslâh (1927), Vâdî Mîzâb (1929) ve el-Basâ’ir (1936) gibi Cezayir gazete ve dergilerinde kaleme almış oldukları çeşitli makalelerini de yayımlamışlardır. Bu çalışmalar her iki milletinde dayanışma ve mücadele birliği içerisinde olması gerektiğine dair çağrıda bulunmaktadır”¹⁰.

İkili ilişkilerin ise esasında en üst düzeyde derinleşmesi ve kökleşmesi Zeytûne Üniversitesi sayesinde. Bu üniversite 1900’lerin başlarından itibaren göçmen Cezayirli öğrenci gruplarını karşılamaktadır. Aslında 1908 yılında Tunus’a gelen merhum Şeyh ‘Abdulhamid b. Bâdîs¹¹ söz konusu bu göçün öncüsü konumundadır. Bâdîs’i onlarca öğrenci grubu izledi. 1932 yılına geldiğinde öğrenci grupları ve edebi çalışmaların durumu en üst seviyeye kadar yükselmişti. 1932 yılında Zeytûne Cezayirli Öğrenciler Topluluğu tesis edilip onlarca konferans ve yayın yapılmaya başlandı¹².

Bâdîs, Zeytûne Üniversitesi’ndeki eğitiminin ardından Cezayir’e döndükten sonra tüm imkânlarını kullanarak Cezayir’deki köyleri gezerek halkın eğitim için Tunus’a gitmesi hususunda teşvikte bulundu. Gittiği köylerin birisinde köylülerden birisi şu cümleleri zikretmiştir:

“Bâdîs’in 1930’lu yıllardaki köylere olan ziyareti uyanış ruhunu canlandırdı. Neticede milli ve siyasi hareketin yayılması için ve II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle de pek çok genç Zeytûne Üniversitesi’ne eğitim adına gitti. Nitekim bu gençler her yıl yaz tatillerinde ülkelerine geri dönüyorlardı. Bunun akabinde yeni öğrencilerle iletişim kuruyorlar ve kendi aralarında yeni düşüncelerini yayıyorlardı. Böylelikle de Zeytûne Üniversitesi’ne gidenlerin sayısı yıllar geçtikçe arttı”¹³.

Bu sebeple Bâdîs, Benî Mîzâb'ın önde gelen eş-Şeyh İbrâhîm Atfîş, İbrâhîm b. el-Hâc İsâ, Ebû Yakzân¹⁴ ve Sâlih b. Yahyâ gibi alimlerine destekte bulundu. Nitekim bu isimler I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri Cezayirli gençlerin ilgili okulda eğitim alabilmeleri için kararlı oldular. Bütün bu üstün çabalar sayesinde Cezayirli âlimlerin ve reformcuların çoğu Cezayirli gençlere eğitim için göç etmeleri hususunda çağrıda bulundu. Ayrıca ülkelerinin geleceğine hizmet etmek ve ilim talep etmek üzere gurbete gitmeleri hususunda da teşvikte bulundu¹⁵.

1952 senesinde 1500 Cezayirli öğrenci başkent Tunus'ta yer alan Zeytûne Üniversitesi'ne ve ülkenin diğer yerlerinde yer alan okullara eğitim almak üzere gittiler. Akabinde geçen zamanla birlikte Cezayirli öğrenciler diplomalarını almaya başladılar. Onların Zeytûne Üniversitesi'ne yönelik tarif edilemez bir muhabbeti, sevgisi ve takdiri bulunmaktaydı. Çünkü Zeytûne Üniversitesi'nde alınan bu tedrisat sömürge altında tahribe uğramış olan Cezayir'de İslam'ın himaye edilmesi bakımından hayati öneme sahipti. eş-Şeyh Sa'îd Zahîrî, eş-Şihâb gazetesinde Cezayir'in her yanına dağılmış olan Zeytûne Üniversitesi mezunlarından gururlanmış ve şu düşüncelerine yer vermiştir:

*“Bizzat şahsım olarak ben Zeytûne Üniversitesi'ne borçluyum ... Zeytûne Üniversitesi, Cezayir'de ilmi, edebi ve dini reformist hareketin görülmesinde temel bir etkindir”*¹⁶.

Reformist hareketten olan pek çok kişi buradan mezun olmuş ve diploma almaya hak kazanmıştır.

İkinci nesil göçmen Cezayirlilerden biri olup 1950'li yıllarda Zeytûne öğrencisi olan el-Habîb Bennâsî ise Tunus gazetelerinde yazılar kaleme alan yazarlardan birisiydi. Zeytûne'den mezun olmadan önce *Fadlu'z-Zeytûne 'alâ'l-Cezâir* (Zeytûne'nin Cezayir Üzerindeki Hakkı) adlı makalesinde Zeytûne'nin etkisinden ve faziletinden bahseder ve bu üniversitedeki arkadaşlarının durumlarına yer verir ve şu ifadeleri kullanır:

“Kültürel anlamda Cezayir üzerinde Zeytûne Üniversitesi'nin hakkı bulunmaktadır. Öyleyse insanlar Cezayir'in Arapça öğretiminden mahrum olduğunu unutmamalıdır. Üstelik bu dönemde Arapçanın bir

tanınırlığı da bulunmamaktaydı. Kötü bir muamele görmekte ve Arapça eğitimi suç sayılmakta ve işleyenler de en ağır yaptırımlara maruz kalmaktaydı”¹⁷.

Eleştirmen Sâlih Harfî¹⁸, söz konusu bu nesilden birisidir. Zeytûne Üniversitesi’nden mezun olmuştur. Zeytûne, ilmi ve fikri yanları güçlü olan öğrencilerin oluşumunda önemli bir rol oynamış ve Sâlih Harfî Cezayir’deki faaliyetlerin meydana gelmesi hususunda itici bir güç olmuştur. Harfî, bu dönemde ilmi çevre bakımından Tunus’un oldukça önde olduğunu belirtmiş ve ilk Cezayirli şairlerin büyük bölümünün buradan çıkışlı olduğunu ifade etmiştir. Bu öğrenciler sadece öğrencilik ile meşgul olmamış aynı zamanda okul sonrasında, 1920 yılında gazetelere dair uygulanan ablukanın kaldırılması akabinde ve savaş sonrasında Tunus’ta dolu dolu yapılan siyasi, dini ve fikri faaliyetlere de katkılarda bulunmuşlardır¹⁹.

Böylelikle Cezayir’den Tunus’a gerçekleşen göç iki şekilde meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi düşünce, fikir göçü iken diğeri ise ilim ve öğrenmek için gerçekleştirilen göçtür. Cezayirli göçmenler, Ömer b. Kaddûr ile *el-Muşîr* gazetesinin sahibi olan eş-Şeyh Tayyib b. İsa ve *el-‘Asru’l-Cedîd* gazetesinin sahibi olan Ahmed Hüseyin el-Mehîzî ile Tayyib el-‘Ukbî gibi isimlerin aralarındaki ilişkilerde olduğu gibi Tunus gazeteleriyle mektuplaşarak ve makaleler üzerinden gelişen kişisel ilişkiler sayesinde temas kurmuşlardır. Cezayir’in güneyinden, Tunus’un güneyinde yer alan Safâkîs şehrinde basılan *el-‘Asru’l-Cedîd* adlı gazeteye makaleler gönderilirdi. Buna izafeten başka ilişkiler de kurulmuştu. Cezayir’de oturup da Tunus’a makale gönderenler arasındaki bu tarz bir iletişim, 1907 yılından Cezayir’in bağımsızlık yıllarına değin süregelmiştir.

Cezayir’de Tunus gazetelerinin yayılmasının gerekçesi ise Cezayir’in her yerinde okunabilmesi olanağıdır. Örneğin Tunuslu şair Sa‘îd Ebû Bekr, 1927 yılında Cezayir’i ziyaret etmiş ve Biskra şehrine geçmiştir. Burada Tunus gazetelerinin büfelerde yer aldığına ve aslında bu gazetelerin ne kadar da çok satıldığına tanıklık etmiştir.

Cezayir tarafından gönderilip Tunus gazeteleri tarafından kabul gören mektuplar, başkent Cezayir dışında ülkenin farklı bölgelerinden de gönderilmekteydi. Söz konusu bu mektuplar hem Cezayir’deki toplumsal durumlara hem de kültür haberlerine dair bilgiler

içermekteydi. Nitekim bu mektupların ciddi bir çoğunluğu makalelerin, şiirsel kasidelerin, öykülerin ve tiyatroların yer aldığı edebi bilgiler içeren yazılardı. Ancak Fransız yönetiminin uygulamış olduğu baskılar nedeniyle makaleler kimi zaman takma bir isim ile imzasız gönderilirdi veya yazarına dair bir işaret taşırdı. Kuşkusuz ki Cezayir'e dair gelişmelere yer veren bu yazışmalar tehlikeli bir döneme rast gelince hem Tunuslular hem de Cezayirliiler ülkenin durumuna dair haberleri yayımlamaya hasret kaldılar. Ayrıca Tunus gazetelerinin şiir, öykü ve makale gibi edebi mirasın taşınmasında hayati bir rolü olduğu da aşikârdır. Bu minvalde et-Tâhir Vattâr ve 'Abdulhamîd b. Haddûka gibi değerli isimleri zikretmek gerekmektedir.

İkinci göç ise Zeytûne Üniversitesi'ne eğitim için gelen öğrenci göçü olarak tanımlanabilir. Bu öğrenciler içerisinde buldukları edebi ve kültürel hayat neticesinde pek çok faaliyet içerisinde yer almaya başlamışlardır. Ayrıca kasideler ve makaleler kaleme alıp edebi hayatta yer almaya çalışmışlardır. Geçen zamanla birlikte bu öğrenciler Cezayir'in en seçkin ve en önemli isimleri haline gelmişlerdir. Çoğunluğu Zeytûne Üniversitesi mezunu olan bu isimler edebi bağlamda ilk adımlarını Tunus gazetelerinde atmışlardır. Bu yazarlar şu şekildedir: Ebû Yakzân²⁰, Muhammed el-'Îd Al Halîfe²¹, Muhammed es-Sa'îd ez-Zâhiri²², Ramâdan Hammûd (ö.1929), Mufdî Zekeriyâ²³, Tevfik el-Medenî (ö.1983), Mubârek el-Mîlî, Hamza Bûkûşe, el-Ahdar es-Sâ'ihî²⁴, el-'Îd el-Cebbârî, Muhammed el-'Ureybî (ö.1946), 'Abdullah Şireyyit (ö.2010), 'Abdulmecîd eş-Şâfi'î (ö.1973), Ebû Kâsim Sa'dullah (ö.2013), 'Abdullah er-Rakîbî²⁵, Sâlih Harfî (ö.1998), 'Abdulhamîd b. Haddûka (ö.1996), et-Tâhir Vattâr²⁶, Ebu'l-'Îd Dûdû²⁷ ve Sâlih Habbâşe v.s.

Bu iki göç hareketi sayesinde Tunus gazeteleri ve dergileri yaklaşık yarım yüzyıl boyunca var olan edebi mirası bizlere taşıyabildi. Doğu gazetelerine veya müşterek oluşturulmuş milli çalışmalara Cezayirliiler ve kardeşleri Tunuslular katkılarda bulunmuşlardır. Bu durumun aynı zamanda Mağrip'teki ulusal hareket birliği üzerinde bunun yanı sıra sömürgecinin bağların sarsılmasına ve bu göçle istenen amaçların gerçekleştirilmesinde doğrudan bir etkisi bulunmaktaydı. eş-Şeyh 'Abdulhamid b. Bâdîs, özetlemiş olduğu bu hedeflerle birlikte h. 1355 senesinde Hz. Peygamberin hicretinin anısı münasebetiyle Cezayir'den göç eden Cezayirli öğrenci grupları için şu konuşmayı yapmıştır:

“Evet, Siz -Cezayir’in Evlatları- göçmenler siz vatanınızdan rahatsızlık duyduğunuz ve terk etmek istediğiniz için göç etmediniz. Siz nefsiniz içinde göç etmediniz. Aksine yorulup sonrasında vatanınıza dönüp onu kurtarın diye terk ettiniz”²⁸.

Nitekim Cezayir göç edebiyatının yetiştiği bu kültürel çevre bize doğuşundan beri Cezayir vatanına ve Araplara, Mağrip’e olan aidiyetini vurgulayan belirli alametler çizmiştir.

Zeytûne Üniversitesi’nden mezun olan edebiyatçılar nezdinde Zeytûne Üniversitesi Arapçılık ve İslam adına tam anlamıyla ulusal bir barınaktı. Nitekim bu edebiyatçıların irtibata geçip edebi çalışmalarını yayımladıkları gazete ulusal mücadele bayrağını taşıyan ve Mağrip’in birliğini koruyan milli bir gazete idi. Buna izafeten bu göçmenlerin kimisi Tunus ulusal partileri ile ilişki kurdu ve onların başkanlarıyla birlikte hücre, abluka ve sürgüne maruz kaldılar. Bu isimler şu şekildedir: İbrâhîm Atfîş, Ahmed Tefîk el-Medenî, ‘Abdurrahman el-Ya‘lâvî, Sâlih b. Yahyâ, Muhammed el-‘Îd el-Cebbârî ve Muhammed el-‘Ureybî gibi²⁹.

Göçmenlerden oluşan bu kitle içerisinde Cezayirli Müslüman Alimler Birliği’ni inşa etmek adına ulusal ve kültürel çevreyi hazırlayan göçmenler de yer almaktaydı. Bu isimler şu şekildedir: ‘Abdulhamid b. Bâdis, Mubârek el-Mîlî, es-Sa‘îd ez-Zâhirî, İbrâhîm b. el-Hâc Îsâ, Muhammed Hayreddîn, Ferhat b. ed-Dârecî ve Ahmed Sahnûn³⁰ vs.

Cezayir göç edebiyatının temel özellikleri Cezayir vatanseverliğini ve Araplara ait Mağrip’in sorunlarını doğru bir şekilde ve içtenlikle dile getiren tüm bu yazarların ürettikleriyle kendisini göstermesidir³¹.

3. Tunus Gazetelerinde Cezayir Edebiyat Ürünleri

Söz konusu gazetelerde 1900’lerin başından 1962 yılına dek gerçekleşen edebi gelişmeler ele alınmıştır. Cezayir ve Tunus arasında sömürge öncesi ve sömürge sonrasına dayanan kültürel ilişkiler arasında bir bağ bulunmaktadır. 1908 yılından beri Zeytûne Üniversitesi öğrenci gruplarının bir araya gelmesiyle birlikte bu ilişkiler, yeni bir boyut kazandı. Bununla birlikte Cezayirli gazetecilerin 1907 yılının başlarında Tunus gazeteleriyle olan teması da yenilendi ve bu ilişkiler kesintisiz bir şekilde 1962 yılında Cezayir bağımsızlığını elde edinceye

dek süregeldi. Bu tarihte göçmenlerin ve sığınmacıların büyük bir çoğunluğu ülkelerine geri döndüler. Bu bağlamda söz konusu edebi miras için yegâne kaynak gazeteler ve dergilerdi. Bu edebi mirasın zamanın dergilerinde yayımlanmasıyla tarihi merhale içerisinde bu çalışmalar sorunların ele alınması hususunda katkı sağladı. Nitekim dönemin gerçekliğini tam bir suretle ele aldı³².

XX. yüzyılın başından itibaren Tunus gazetelerinde yayımlanan Cezayir şiiri Cezayir'in sıkıntılarını ve dertlerini yansıtmakta ve Cezayir'in sahip olduğu Arap-İslam kimliğini vurgulamakta ve Arap-İslam dünyasıyla olan bağlarını kökleştirmekte, doğuda ve batıda olmak üzere İstanbul, Batı Trablus ve Fas gibi yerlerde meydana gelen çeşitli olayları yorumlamaktadır. Bu yerler hedef, amaç ve gidişat bakımından birbirlerine bağlıdır. Bununla birlikte Cezayirli şairler Fransız sömürgesinin Cezayir'i işgal etmesinden beri bu ülkenin Arap ülkeleri ile olan bağlarını koparmak, Arapça'yı zayıflatmak ve Cezayir kimliğini temelden sarsmak gibi emellerine karşı çıkmaktaydılar. Ayrıca Fransız yönetimi, zaviyeler ve tarikatlar yoluyla İslam akaitlerini kirletmeye, hurafelere inandırmaya, ayrılıklara ve dini tartışmalara yol açmaya çalışmışlardır³³.

Söz konusu bu dönem içerisinde Cezayir edebi ortamında vakur öykü yazarları yer almaktadır. Söz konusu bu yazarlar, Tunus'ta ikamet etmekte ve ilk kez yayınlarını burada yayımlamaktadırlar. Nitekim Tunus'taki edebi harekete özellikle öykü üretimi bakımından hatırı sayılır bir şekilde katkıda bulunmuşlardır. et-Tâhir Vattâr ve 'Abdulhamîd b. Haddûka gibi yazarlar Cezayirli öykü ve roman yazarlarının önde gelen isimlerindedir. Bu iki yazarın ilk eserleri 1950'li ve 1960'lı dönemlerde Tunus gazetelerinde ve dergilerinde çıkmıştır. Vattâr'ın *el-Hârib* (Kaçak) adlı oyunu ilk olarak 1961 yılında Tunus'ta çıkarılan *el-Fikr* Dergisi'nde, sonrasında ise 1969 yılında Cezayir'de basılmıştır³⁴. Haddûka'nın ise *el-Eşi'atu's-Seb'a* adlı çalışması 1962 yılında Tunus'ta basılmıştır³⁵. Ebu'l-'Îd Dûdû ise kimi öykülerini *en-Nedve* ve *el-Fikr* adlı dergilerde ve *es-Sabâh* gazetesinde yayımlarken Almancadan çevirmiş olduğu öykülerini ise gene Tunus'taki *el-Fikr* gibi bazı dergilerde yayımlamaktaydı. Bunun üzerine

bu tercümelemler Almanca ile bağı zayıf olan Mağrip okurları arasında edebi bakımdan ufuk açıcı olmuştur.

Bu romancılara izafeten *et-Tâlibu'l-Menkûb* (Talihsiz Öğrenci, 1951) adlı romanıyla 'Abdulmecîd eş-Şâfi'î³⁶; *el-Harîk* (Yangın, 1957) adlı romanıyla Nûreddin Bûcedra; *Duhhân min Kalbî* (Kalbimden Tüten) adlı öyküsüyle et-Tâhir Vattâr ve *el-Eşi 'atu's-Seb'a* (Yedi Işın), adlı öyküsüyle 'Abdulhamîd b. Haddûka önemli isimler arasındadır. Bu çalışmalar ilk kez Tunus'ta yayımlanmıştır. Ayrıca gazeteciler ve eleştirmenler nazarında takdir kazanmıştır.

Bu yazarların Tunus'ta bir arada yaşamaları, Tunus'taki fikri ve toplumsal ortama olan entegrasyonu ve bu iki kardeş halkı birbirine bağlayan inanç nedeniyle Nûreddin Bûcedra ve 'Abdulmecîd eş-Şâfi'î gibi bazı yazarların çalışmalarında iki halk arasındaki akrabalık bağları zikredilmiştir. Nitekim eş-Şâfi'î'nin romanındaki 'Abdullatif karakteri Tunus'taki eğitimi sırasında Latife isimli Tunuslu bir genç kızla olan evliliği zikredilmektedir. Ayrıca Nureddîn Bûcedra'nın kaleme almış olduğu *el-Harîk* adlı romanındaki 'Allâve kahramanı, kuzeni Zuhûr'ün tedavisi için en uygun mekanın Tunus olduğunu düşünmekteydi. Aynı zamanda mücadele içerisindeki yoldaşı olan Zuhûr, dağdayken bir hastalığa yakalanır. Allâve, Zuhur'u taşır ancak Tunus'a varamadan kız şehit olur³⁷.

'Abdulhamîd b. Haddûka ve et-Tâhir Vattâr'ın çalışmalarında Tunus'un içerisinde bulunduğu toplumsal hayat çeşitli yönlerden derin ve net bir şekilde tasvir edilmiştir. 'Abdulhamîd b. Haddûka ve et-Tâhir Vattâr gibi isimler Tunus gazeteleri ve dergilerinde eserlerini yayımlayabilseler de diğer isimler çalışmalarını yayımlayacak imkân bulamamışlardır. Nitekim bu yazarların kaleme almış oldukları eserler az olsa da Cezayir devrimi öncesinde ve esnasında Cezayir'in içerisinde geçtiği aşamayı en ince ayrıntısına kadar tasvir edebilmiş ve aynı zamanda gurbette olan bir Cezayirinin bağımsızlık hayalini de yansıtmıştır. Bu yazarlar gurbette gerek kalemi gerek fikri gerekse de vicdaniyle devrim propagandası yapıp umutları ve beklentileri ifade etmişlerdir. Yirmi bir yazardan fazla kişinin katkı sağladığı bu toplu üretimin amacı yeteneklerin sunulması ve o yazarların edebi yanlarının gösterilmesi değildir. Aksine özel bir şekilde devrimin merhalesinden bahsetmesi, onu tanıtması ve savunmasıdır.³⁸

Söz konusu bu dönem içerisinde eserler kaleme alan yazarların hepsi eğitimini Zeytüne Camisinde tamamlayan isimlerdir. Bu yazarların içerisinde buldukları hal devrime değinmelerini engellerken bunun yanı sıra Milli mücadele liderleri, yazarların dağlara çıkmalarına ve eğitimlerini yarıda bırakmalarına müsaade etmemekteydi. Bu yüzden de başka bir çaresi kalmayan yazarlar, tepkilerini yazılarını yazarak ifade etmişlerdir. Aslında bakıldığında hem kalem tutmak hem de silah tutmak ikisi de Fransız yönetimi için tehlike arz etmekteydi³⁹.

Bu yazarların devrimin boyutlarını gerçekleştirmek için öykü sanatını seçmeleri, Fransız sömürgeciyi kınaması ve Cezayir'in içerisinde bulunduğu üzücü gerçeğin tasviri, kadınıyla, erkeğiyle Cezayir köylerinde ve şehirlerinde Cezayir halkının toplu direniş göstermesi işte bütün bunların hepsi milli mücadelenin halk tarafından benimsenmesine bir delildir⁴⁰.

Mücadelenin yazarlar üzerinde oluşturduğu büyük olanaklar ve yeni tecrübeler yazarları gerek konu gerek içerik ve gerekse de şekil bakımından yenilik adına araştırma yapmaya itmiştir⁴¹.

196

Bütün bunlara izafeten bu genç yazarların hepsi edebi bir üslup arayışında idiler. Göçün vermiş olduğu cefa ile dolmuş durumdaydılar. Vatanlarından sürgün edilmiş, ailelerinden uzak, yoksulluk ve sefalet içerisindeydiler. Göreve başlamadan önce onları cezaevine girmelerine neden olacak diplomalarını sabırlı bir şekilde beklemekteydiler. Ne yazık ki onlar için diploma demek cezaevine girmek demektir.

Devrim fitili yakıldığında yazarlar hamaset sahibi, duyguları ifade edebilen, atılan çığlığı duyabilen ve yapabileceklerini yapmış durumda idiler. Öykü sanatını kullanarak bastırılmış olan duygularını ifşa ettiler.

Bu sadedle ifade edilmesi gereken bir unsur vardır o ki 1950'li yıllardaki öykünün Tunus gazete ve dergilerinde hala çok yeni bir sanat olmasıdır. Bu gazete ve dergilerin hepsi deneyim sahibi olmayanlara cesaret vermiştir⁴².

Sonuç

Fransız işgaline 130 yıl gibi uzunca bir süre maruz kalan Cezayir'in kendisi için çok önemli değerler arasında yer alan dini İslam, ana dili olan Arapça ve kardeşleri olan diğer İslam ülkeleri ile arasındaki bağ koparılmaya çalışılmıştır. Ancak Cezayirlilerin Fransızlara karşı olan

savunması askeri bir savaştan önce kültürel bir boyuta taşınması gerekiyordu. Bunun da farkında olan Zeytune'nin yetiştirmiş olduğu en iyi talebelerden olan başta 'Abdulhamîd b. Bâdis gibi önemli isimler Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti'nin kuruluşunda yer alarak kültürel boyuttaki bu savaşta Cezayir insanını aydınlatmaya çalışmıştır. Bunun içinde sadece camilerde ve okullarda dersler vererek veya gazete ve dergilerle yazılar yayımlayarak değil aynı zamanda Cezayir'in geleceğine sahip çıkabilecek bir eğitim alabilmeleri için gençleri Tunus'ta yer alan Zeytûne Üniversitesi'ne gitmeleri hususunda teşvik etmiştir. Aslında bu sayede de Zeytûne Üniversitesi'nin Cezayir edebi hayatının en önde gelen edebiyatçılarının yetiştirilmesi hususundaki rolünün ne kadar değerli olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Fransızların 1907 yılından 1962 yılına dek Cezayir'de uygulamış oldukları yayım yasağı nedeniyle başta başkent Cezayir'de ve diğer şehirlerde yaşayan yazarlar, kaleme almış oldukları yazıları Tunus gazete ve dergilerine göndermiş, Tunus'ta basılan bu gazeteler ve dergiler Cezayir topraklarına dağıtılmış, bu sayede de yaklaşık 60 yıl gibi uzun bir zaman diliminde Cezayir'de hem sosyal hayatta hem de edebi yaşamda vuku bulan gelişmeleri takip edilebilme fırsatı yakalamış bulunmaktayız. Bütün bunlar ışığında aslında sömürge döneminde kardeş ülke Tunus'un Cezayir üzerindeki katkısını unutmamak gerekmektedir.

Kaynakça

el-Basâ'ir Gazetesi, 20 Ekim 1936, s. 5.

Câbirî, M.S. (1991) *el-Edebu'l-Cezairî fî Tunis: 1962-1990*, Tunus, el-Muessesetu'l-Vataniyye li'l-Terceme ve't-Tahkîk ve'd-Dirasât (Beytu'l-Hikme).

Can. A.H. (2013) *Modern Cezâyir Edebiyatı, et-Tahir Vattâr'ın Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Deniz, F. (1992) *Cezayir Nereye: Geliyorum Diyen İslam Devrimi*, İstanbul: Denge Yayınları.

Emâl, İ. (2009) *'Umer Râsim Hayâtuhu ve Neşâtuhu (1884-1959)*, Vahran Üniversitesi, Beşeri Bilimler ve İslam Medeniyetleri Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Gökgöz, T. (2018), *Bağımsızlık Sonrası Cezayir’de Edebi ve Kültürel Çevre (1962-2016)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hizmetli, S. (1991) “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, (32, s. 15-16), Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Parıld, M. (2010/1), “Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika’da Arap Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış”, (18, s.117-120), *Bilimname*.
- Rakîbî, ‘A. (2009) *el-Kıssatu’l-Cezâiriyyetu’l-Kasîra*, Cezayir, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî.
- Yiğit, İ. “Zeytûne Câmii” *DİA*, (44, s. 381-383). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Hanîf Helâyî. *Sûretu Umer Rasim fî Cerîdeti Zû’l-Fikâr*, (Çevrimiçi), https://www.researchgate.net/publication/306450064_01.04.2018.
- Yaşlak. S. (2014) *‘Abdulhamîd Haddûka ve Ğaden Yevm Cedîd Adlı Romanı* , Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- ¹ Sabri Hizmetli, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir’in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXII, Ankara, 1991, s. 15-16; Turgay Gökgöz, “Bağımsızlık Sonrası Cezayir’de Edebi ve Kültürel Çevre (1962-2016)”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2018, s. 1.
- ² Metin Parıld, “Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika’da Arap Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Bilimname*, Sayı: XVIII, 2010/1, s. 117-120; Gökgöz, *a.g.e.*, s. 1.
- ³ Ferhat Deniz, *Cezayir Nereye: Geliyorum Diyen İslam Devrimi*, Denge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23-26; Gökgöz, *a.g.e.*, s. 2.
- ⁴ İsmail Yiğit, “Zeytûne Câmii” *DİA*, C. XLIV, s. 381-383.
- ⁵ Yiğit, *a.g.e.*, C. XLIV, s. 382-383.
- ⁶ Ömer Rasim b. Ali b. Sa’id el-Bicâ’î 1883 yılında Cezayir şehrinde dünyaya geldi. Arapça ve Fransızca öğrendi. Hat ve resim sanatındaki yeteneğiyle meşhur oldu. Cezayir’de modern dönemin önde gelen ressamı arasında yer alır. Cezayir – İslam mirasının canlanması için çaba sarf etti. Detaylı bilgi için bkz. Hanif Helâylî. Sûretu Umer Rasim fî Cerîdeti Zû’l-Fikâr, (Çevrimiçi), <https://www.researchgate.net/publication/306450064> 01.04.2018.
- ⁷ Ömer b. Kaddûr 1886 yılında başkent Cezayir’in yakınlarında yer alan el-Erba’da dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatından sonra Tunus, Mısır ve İstanbul’daki gazetecilik faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Gazetecilik kişiliğinin oluşmasında Doğu ve Batı Arap ülkelerine gidişi önemli rol oynamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Sâmiye Aydı, “Umer b. Kaddûr ve el-Kadâya’l-Meğârabîyye min Hilâli Kitâbâtihî’s-Sahafîyyeti (1927-1906)”, *Muhammed Bûdyâd el-Mesîle Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 7-9.
- ⁸ Muhammed Salih el-Câbirî, *el-Edebu’l-Cezairî fî Tunis: 1962-1990*, C.I, el-Muessesetu’l-Vataniyye li’l-Terceme ve’t-Tahkik ve’d-Dirasât (Beytu’l-Hikme), Tunus, 1991, s. 15-16.
- ⁹ el-Basâ’ir Gazetesi, 20 Ekim 1936, s. 5; el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 17; İmhalâf Emâl, “Umer Râsim Hayâtuhu ve Neşâtuhu (1884-1959)”, *Vahran Üniversitesi, Beşeri Bilimler ve İslam Medeniyetleri Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Vahran, 2009, s. 26, dipnot: 1.
- ¹⁰ el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 16.
- ¹¹ ‘Abdulhamîd b. Bâdis, 4 Aralık 1889 tarihinde Konstantin’de dünyaya gelmiştir. İbn Bâdis eğitim hayatına Şeyh Muhammed el-Medâsîsi’den Kur’an dersleri alarak başlamış 13 yaşında Kur’an hıfzını tamamlamıştır. Hamdân el-Venîsi’den 19 yaşına kadar dil, İslami ilimler ve kültür dersleri almıştır. 1908 yılında Tunus şehrine yolculuk yapmış ve buradaki Zeytûne Camisine kaydolmuş, 1912 yılında da eğitimini bitirmiştir. Modern gazeteciliğin babası olarak görülen İbn Bâdis, amaçları için basın ve okul gibi mecraları kullanmaya başlayıp 1919 yılında Konstantin şehrinde Abdulhafız el-Hâşimi ile birlikte *en-Necâh* gazetesini çıkardı. Detaylı bilgi için bkz. Turgay Gökgöz, “Cezayir Kültürel Yaşamında

Önemli Bir Âlim: ‘Abdulhamîd b. Bâdis’, *Al Farabi International Journal on Social Sciences*, y.y. Sayı: 4, 2017-2, s. 178-191.

¹² el-Basâ’ir Gazetesi, 20 Ekim 1936, s. 5.

¹³ Câbirî, **a.g.e.**, s. 17-18.

¹⁴ Şair, yazar, gazeteci, tarihçi ve bir reformist olan İbrâhîm Ebu’l-Yakzân Cezayir’in güneyindeki Vâdî Mîzâb bölgesine bağlı olan el-Karâra şehrinde dünyaya gelmiştir. el-Karâra ve Benî Yazgan’da Şeyh ‘Umer b. Yahyâ ve İbrâhîm Atfîş gibi alimlerden İslami ilimler ve Arapça’nın temellerini öğrenmiştir. Tarih, dil ve fıkıhla ilgilenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Âdil Nuveyhiz, *Mu’cemu A’lâmi’l-Cezair min Sadri’l-İslâm Hatta’l- ‘Asri’l-Hâdir*, Muessesetu Nuveyhizi’s-Sekafiyye, Beyrut, 1980, s. 356.

¹⁵ Câbirî, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁶ **A.e.**, s. 19.

¹⁷ **A.e.**, s. 19.

¹⁸ Sâlih Harfî, 1932 yılında Ğardaye Vilayeti’ne bağlı Vâdî Mîzâb’ta yer alan Karara’da doğmuştur. Cezayir’deki el-Hayât Enstitüsü’nde eğitim almış, sonrasında ez-Zeytûne ve el-Halduniye okullarına devam etmiştir. 1960 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden mezun olup 1966 yılında master, 1970 yılında ise doktora derecesini almaya hak kazanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Ramadân Şâviş, el-Ġûsî b. Hamdan, *İrşadu’l-Hâir ilâ Âsâri Udebâi’l-Cezâir*, Kültür ve Haberleşme Bakanlığı. Cezayir, 1999, s. 581.

¹⁹ Câbirî, **a.g.e.**, s. 19-20.

²⁰ Şair, yazar, gazeteci, tarihçi ve bir reformist olan İbrâhîm Ebu’l-Yakzân b. el-Hâc İsâ b. Yahyâ b. Dâvud, Cezayir’in güneyinde yer alan Vâdî Mîzâb bölgesine bağlı olan el-Karâra Ğardaye şehrinde doğmuştur. 30 Mart 1973 tarihinde vefat eden şair, babasını küçük yaşta kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Gökgöz, **a.g.e.**, s. 113.

²¹ Romancı, kısa öykü yazarı ve şair olan ‘Abdulhamîd b. Haddûka, 9 Ocak 1925 tarihinde Burc Bû ‘Arîric şehrinin Mansûra ilçesine bağlı olan el-Hamrâ’ köyünde doğmuştur. 21 Ekim 1996 tarihinde Cezayir’de hayatını kaybetmiştir. Babası Arap olan yazarın annesi ise Berberi’dir. Mansura’daki Fransız ilkokulunda eğitim aldı ve Kur’an’ı hıfzedip fıkıh ile ilgilendi. Detaylı bilgi için bkz. Gökgöz, **a.g.e.**, s. 325.

²² Muhammed es-Sa’îd ez-Zâhirî, 1899 yılında Biskra’ya bağlı olan Liyâne’de doğmuştur. Burada Kur’an’ı hıfzetmiş ve ilkokulu okumuştur. Dedesi Ali b. Nâcî’den ilim tahsil etmiştir. Akabinde Tunus ve Kostantîne’ye geçip el-Câmi’ul-Ahdar’da yaklaşık olarak on dört ay müddetince Şeyh ‘Abdulhamîd b. Bâdis’in öğrenciliğini yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Bâdis Fûğâli, *Mu’cemu’l-Kassasi’l-Cezâiriyyîn fi’l-Karni’l-İşrine*, Menşûratu Mahberi’l-Bahs fi’d-Dirâsâti’l-Edebiyye ve’l-İnsâniyye, Kostantîne, 2015, s.129.

²³ Mufdî Zekeriyâ b. Suleyman, İbnu Tûmert adıyla bilinir ve Cezayir devriminin en büyük şairlerindendir. Cezayir’in güneyindeki Ğardaye Vilayeti’nde yer alan Vâdî Mîzâb’a bağlı olan Benî Yazgan’da 12 Haziran 1908 tarihinde doğmuştur. Arkadaşı Süleyman b. Cenâh’ın kendisine vermiş olduğu Mufdî lakabıyla bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. er-Râbi’î Selâme, Muhammed el-‘Îd Tâverte, Âmmâr Veys, ‘Azîz Li’kâysî, *el-Mevsû’atu’ş-Şi’ri’l-Cezâiri*, Mentûri

- Üniversitesi, Edebiyat ve Diller Fakültesi, C.II, Dâru'l-Hudâ, Kostantîne, 2009, s. 57; Râbih Haddûsî, 'A'îşe Bennûr, et-Tâhir Huseynî, Fadîle b. Sehâde ve Âmâl b. Sehâde, *Mevsû'atu'l-'Ulemâ' ve'l-Udebâ'i'l-Cezâiriyyîn*, C.II, el-Hadâra, Cezayir, 2006, s. 139.
- ²⁴ Muhammed el-Ahdar 'Abdulkâdir es-Sâ'ihî 1918 yılında Cezayir sahrasında bir vaha olan Tûkrat'ta doğmuştur. 1949-1956 yılları arasında ilköğrenimini ve liseyi Zeytûne Medresesi'nde tamamlamış, ardından Bâtine şehrine geçmiştir. Burada amcasının oğlu olan Şeyh es-Sâ'ihî el-Kebîr'den de eğitim tahsil etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. 'Abdumelik Murtâd, *Mu'cemu's-Şu'arâ'i'l-Cezâiriyyîn fi'l-Karni'l-İşrine*, Dâru'l-Hümâ, Cezayir, 2006
- ²⁵ 'Abdullah Halîfe er-Rakîbî, 1928 tarihinde Biskra'ya bağlı olan Cemura Vilayeti'nde doğmuştur. İlkokulu burada okumuş, akabinde 1947 yılında Tunus'a geçmiştir. Zeytûne Üniversitesi'nden 1954 yılında mezun olmuştur. Cezayir'e dönmüş ve Ulusal Özgürlük Ordusu saflarında yer almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Şireybit Ahmed Şireybit *Tatavvuru'l-Bunyeti'l-Fenniye fi'l-Kıssati'l-Cezairiyyeti'l-Mu'âsıra*, Dâru'l-Kasbe, Cezayir, 2009, s. 111-114.
- ²⁶ Öykücü, tiyatrocu ve romancı olan et-Tâhir Vattâr, 15 Ağustos 1936 tarihinde 'Annâbe ve Tibisse arasında yer alan Sedarâtâ adlı köyde dünyaya gelmiştir. Arap-Berberi kökenli olup Harâkîte kabilesindedir. Ailesi çiftçilikle meşgul olmaktadır. Babası Fransız sömürge yönetimine bağlı olan bir belediyede yazıcılık yapmakta olup çocuklarından ikisini Fransızca, ikisini ise Arapça eğitim veren bir okula yollayabilmiştir. Annesi Arapça bilmemektedir. Vattâr ise eğitimini Arapça olarak almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Can, "Modern Cezâyir Edebiyatı, et-Tahir Vattâr'ın Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 2013, s. 108.
- ²⁷ Ebu'l- 'Îd Dûdû, 1934 yılında Cezayir'in Akdeniz kıyısında bulunan Jijel Vilayeti'ne bağlı Temencer köyünde doğmuştur. Babasının ölümünden sonra ailesi geçim sıkıntısına düşmüş ve annesi ellerindeki malları satmak zorunda kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Menekşe Filiz Yıldırım, "Modern Cezayir Edebiyatında Kısa Öykü Türünün Doğuşu ve Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2018, s. 129.
- ²⁸ Câbirî, **a.g.e.**, s. 25.
- ²⁹ **A.e.**, s. 20-24.
- ³⁰ Künyesi Ahmed Sahnûn b. Sahnûn el-Lişânî el-Cezâirî'dir. Şair, fıkıh alimi, katip, öğretmen, imam ve hatip olan Ahmed Sahnûn, 1907 senesinde Cezayir'in güneydoğusunda yer alan Biskra şehrinin yakınlarında bulunan Batı Zab'ta doğmuştur. İslami ilimleri ilk olarak babasından öğrenmiş ve 1936 yılında köyünün önemli alimlerinden olan Şeyh Muhammed Hayreddin'den Tûlga Zaviyesi'nde ders görmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Selâme ve diğ., **a.g.e.**, s. 33-34; Haddûsî ve diğ., **a.g.e.**, C.II, s. 128-129;
- ³¹ Câbirî, **a.g.e.**, s. 26.
- ³² **A.e.**, s. 166.

³³ **A.e.**, s. 166.

³⁴ Ahmet Hamdi Can, “Modern Cezâyir Edebiyatı, et-Tahir Vattâr’ın Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 2013, s. 116.

³⁵ Sevda Yaşlak, “ ‘Abdulhamîd Haddûka ve Ğaden Yevm Cedîd Adlı Romanı”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 2014, s. 46.

³⁶ ‘Abdulmecîd eş-Şâfi’î b. İbrâhîm, 22 Haziran 1933 tarihinde Şelĝûm el-‘Îd’e bağlı olan Meĝâlise’de doğmuştur. Küçük yaşta Kur’an eğitimi görmüştür. Fransızca ve Arapça eğitimi için Nizamiye Medresesi’ne gitmiştir. II. Dünya Savaşı’nın ardından Tunus’a Zeytûne Üniversitesi’ne intisap etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Şireybit Ahmed Şireybit, *Tatavvuru’l-Bunyeti’l-Fenniye fi’l-Kıssati’l-Cezairiyyeti’l-Mu’âsıra, Dâru’l-Kasbe, Cezayir*, 2009, s. 100.

³⁷ Câbirî, **a.g.e.**, s. 173-175.

³⁸ **A.e.**, s. 173-175.

³⁹ **A.e.**, s. 176-177.

⁴⁰ **A.e.**, s. 176-177.

⁴¹ ‘Abdullah Rakîbî, *el-Kıssatu’l-Cezâiriyyetu’l-Kasîra, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Cezayir*, 2009, s. 168.

⁴² Câbirî, **a.g.e.**, s. 176-177.